

Заліток Л. М.

**Роль книжки у вихованні та навчанні дітей
з особливими потребами у педагогічній спадщині**

Василя Сухомлинського

Анотація. У статті здійснюється аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського з питань використання книжки у виховному процесі дітей з особливими потребами, розкриваються погляди педагога на місце книжки у вихованні особистості. З'ясовано необхідність перебування дітей з обмеженими можливостями в атмосфері повноцінного духовного життя масової загальноосвітньої школи. У статті висвітлюються специфічні підходи до роботи з книжкою у навчанні та вихованні дітей з особливими потребами. Доведено важливість використання теоретичних ідей та досвіду В. Сухомлинського у сучасних навчальних закладах щодо використання книжки у роботі з особливими дітьми.

Ключові слова: педагогічна спадщина В. Сухомлинського, книжка, діти з особливими потребами, виховання.

Виховання і навчання дітей з особливими потребами – важлива та складна проблема, якій Василь Олександрович Сухомлинський постійно приділяв увагу. Він прагнув пізнати їх і, головне, не допустити переживань цих дітей за свою «неповноцінність», запобігати появі в них байдужого ставлення до навчання, не притупити почуття честі і гідності, втрати віри в свої сили. Педагог підкреслював, що «для навчання і виховання таких дітей потрібні особливі заходи, потрібний тонкий, делікатний індивідуальний підхід» [6, с. 85]. Книжка, як засіб виховання і навчання, безпосередньо спрямована на індивідуальне сприйняття і почуття кожної дитини, сприяючи таким чином формуванню у дітей з особливими потребами індивідуальних осмислених образів. В. Сухомлинський багато писав і робив для того, щоб книжка постійно використовувалась у виховному та навчальному процесі школи для різнобічного розвитку особистості, для її багатого духовного життя.

Перед сучасним суспільством, як вже не раз траплялося в історії, постають нові завдання й проблеми, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних методів і вимагають формування нового стилю мислення, нового світогляду. Такі проблеми виникають через відродження прагнення до утвердження духовності, гуманності та ідеалів як вищих цінностей на Землі. Актуальним питанням сьогодення є забезпечення потреб кожної дитини та створення усіх умов для її повноцінної життєдіяльності. При цьому особливої турботи потребують діти з особливими потребами. Навчання та виховання зазначеної категорії дітей передбачає використання особистісно орієнтованих підходів у навчально-виховному процесі, застосування індивідуальних форм роботи, враховуючи вплив різних видів розладів і хвороб на процес навчання та виховання.

В основі будь-якої освіти провідне місце належить книжці, як основному джерелу знань, найбільш довершеній формі передачі інформації і носію

духовної культури народу. У сучасній національній школі спостерігається спад начитаності учнів, відсутність єдиних вимог у роботі з книжкою, слабка популяризація та контроль за читанням. Тому проблема роботи з книжкою не застаріла, а є першочерговою у педагогічній науці. Учені підкреслюють велике й неперехідне значення книжки в сучасних умовах, коли юне покоління потребує більш високого рівня освіченості та загальної культури [1, с. 2–4]. Сьогоднішній навчально-виховній системі вкрай необхідно віднайти компромісне розв'язання проблеми змагальності книжки за інтерес читачів і, особливо, дітей з обмеженими можливостями.

Важливою передумовою успішної розробки сучасних освітніх парадигм є наступність, поєднання кращих традицій минулого і досягнень сучасного. Аналіз історико-педагогічної літератури надає можливість пересвідчитись, що до проблем книжки як засобу виховання та навчання особистості була привернута увага багатьох відомих педагогів, письменників, громадських діячів. Прогресивні погляди щодо застосування книжки у вихованні дітей відображені у працях Х. Алчевської, Б. Грінченка, Я. Коменського, А. Макаренка, С. Русової, Г. Сковороди, К. Ушинського, Л. Толстого, І. Франка, Т. Шевченка та інших. Різні аспекти роботи з книжкою висвітлені у працях сучасних дослідників, педагогів-практиків (А. Богуш, Н. Вітковська, Т. Гризоглазова, Д. Джола, Н. Лисенко, Ю. Мандрик, О. Савченко, О. Чебикін, А. Щербо та ін.), психологів (О. Запорожець, Н. Карпинська, Т. Рубцова, Н. Молдавська та ін.).

Але особливий внесок у вирішення цієї проблеми зробив видатний український педагог В. Сухомлинський, який багато писав і робив для того, щоб книжка постійно використовувалась у виховному процесі школи для різнобічного розвитку особистості, для її багатого духовного життя. Досить слушною є багатоплановість питань про роль книжки у вихованні підростаючого покоління, яка проступає із великого доробку педагогічних міркувань В. Сухомлинського: книжка в духовному житті дитини, правильний вибір книжки, книжка та самовиховання, книжка і життєвий ідеал тощо.

Саме з цих позицій варто знову повернутися до спадщини видатного педагога. Науковий аналіз педагогічного досвіду В. Сухомлинського з питань використання книжки у вихованні та навчанні дітей з особливими потребами дозволяє повніше і глибше оцінити його теоретичне і практичне значення, визначити нові шляхи реалізації у навчально-виховному процесі школи XXI століття.

Метою статті є висвітлення основних теоретичних положень про книжку як засіб виховання дітей з особливими потребами у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Школа може бути життєдайним джерелом для дитини лише за умови наявності в ній чотирьох культур: культу Вітчизни, культу людини, культу книги і культу рідного слова, – вважав В. Сухомлинський [6, с. 204]. Його слова в сучасних умовах набувають особливо ціннісного значення щодо всебічного розвитку дитини. У своїй практичній діяльності В. Сухомлинський не тільки розкрив високу місію книжки у вихованні дітей з особливими

потребами, а й показав найраціональніші способи її використання у навчально-виховному процесі.

Виокремимо пріоритетні напрями змісту виховного процесу педагогічної системи В. Сухомлинського, в яких книжка була одним із основних засобів виховання. Сьгодні дитині з особливими потребами, для інтеграції в суспільство, необхідно сформувати загальнолюдські норми моральності, виховати естетично, етично, патріотично, що і є основними функціями виховного потенціалу книжки.

Особливе місце в педагогічній системі В. Сухомлинського посідає *моральне виховання*. У книзі «Як виховати справжню людину» (1975) педагог зосередив погляди на змісті, шляхах та методиці реалізації в Павлівській школі процесу морального виховання. У цьому контексті В. Сухомлинський послідовно розвивав і відстоював погляди на книжку як джерело морального виховання. Коли «в молодій людині, – стверджував педагог, – вихована пристрасть до читання, вона у вільний час не нудьгуватиме від безділля і не шукатиме дешевих розваг і задоволень. Не хтось повинен задовольняти духовні потреби людини, а вона сама повинна бути творцем свого духовного життя» [3, с. 253–254]. Тоді «в години хорошої, так потрібної для юного серця самотності відбувається тонка внутрішня робота – самоствердження людини... Моральна краса, яка щодалі глибше полонить душу... стає для неї тими святими, непорушними принципами, якими вона дорожить як своєю власною честю, як часткою свого ества» [3, с. 253–254]. У зв'язку з цим педагог розглядав і зміст читання школярів, і спрямованість його керівництвом. У визначенні критеріїв відбору творів для кожної вікової групи вирішальною для В. Сухомлинського була установка на моральний розвиток особистості, заснований на обов'язковому систематичному читанні високохудожніх творів класичної вітчизняної і зарубіжної літератури, які глибоко розкривали духовний світ особистості.

Читаючи книжку, дитина вчиться оцінювати життєві явища, об'єкти живої природи і на цій основі сприймає і оцінює красу навколишнього світу, красу людських почуттів, осмислює дійсність з погляду загальнолюдських цінностей. Крім означеного вище, важливою складовою виховання В. Сухомлинського було *патріотичне виховання*, що відіграло значну роль у системі виховних впливів на школярів. За В. Сухомлинським, патріотизм – це «діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла, дуже складно пов'язана з освіченістю, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею» [5, с. 131]. Щоб досягти такої мети, у патріотичному вихованні необхідно постійно виховувати почуття любові до Батьківщини.

Багато сторінок своїх статей, книжок («Павлівська середня школа» (1969), «Розмова з молодим директором» (1973), «Серце віддаю дітям» (1968) та ін.) учений присвятив аналізу ролі книжки в оволодінні знаннями, що дуже важливо для дітей з особливими потребами. Розумовий розвиток охоплює здобуття знань і формування світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури інтелектуальної праці, виховання потреби в розумовому збагаченні, у використанні знань. Аналізуючи значення книжки в

розумовому вихованні дитини, В. Сухомлинський акцентував увагу на таких питаннях: навчання читанню, розвиток навичок усвідомленого, виразного читання, формування усталеного інтересу до читання, стимулювання самостійного читання. Кожне з цих питань конкретизується в залежності від проблем педагогічного керівництва читанням на певному етапі вікового та інтелектуального розвитку дитини.

Педагог постійно підкреслював: від того, яке місце займає книжка в духовному світі особистості, залежить її інтерес і прагнення до знань. У зв'язку з особливостями сучасного інформатизованого суспільства сьогодні потрібно формувати у дітей інтерес до читання, прагнення і навички самостійно поповнювати свої знання. В. Сухомлинський підкреслював, що інтелектуальний розвиток людини дедалі більше визначається не кількістю знань, які вона зберігає у своїй пам'яті, а тим, «як вона вміє орієнтуватися в безмежному морі знань, користуватися сховищами знань – книжками» [4, с. 248].

Для успішної реалізації завдань освіти велике значення мають розроблені педагогом дві програми розумового розвитку. Перша – це знання, які учень отримує на уроці; друга – так звані необов'язкові знання, якими учень оволодіває додатково, у процесі самостійного позакласного читання. Другу програму В. Сухомлинський називав «інтелектуальним фоном навчання». Чим більше дитина з особливими потребами читає в силу свого інтересу, тим легше вона оволодіває основами наук, тим успішніше для неї навчання. Причини перевантаження школярів педагог вбачав, насамперед, у тому, що вони мало читають поза програмою, не для обов'язкового запам'ятовування – художню, науково-пізнавальну літературу. На думку Василя Олександровича, дуже важливою є інтелектуальна радість, яку може дати учневі читання, а для учнів з особливими потребами це має надзвичайно велике значення. Особливо, наголошував педагог, «якщо є інтерес до читання того, що необов'язкове для вивчення, то учень з інтересом читає й підручник. Читаючи, він відволікається від процесу читання і живе думками про те, що читає» [4, с. 243]. Отже, читаючи, учень не ставить перед собою мету запам'ятати, він намагається якнайглибше зрозуміти. І чим глибше він розуміє, тим краще запам'ятовує матеріал.

Важливою складовою цілісного виховного процесу в педагогіці В. Сухомлинського виступає *естетичне виховання*. Найважливіше завдання естетичного виховання, на думку педагога, полягає в тому, щоб «навчити дитину бачити в красі навколишнього світу, в красі людських стосунків духовне благородство, доброту, сердечність і на цій основі утверджувати прекрасне в самій собі» [5, с. 177].

У спадщині В. Сухомлинського книжці належить провідне місце в естетичному вихованні дитини. Педагог розкрив її невичерпні можливості у естетичному вихованні, зокрема, він стверджував, що у силу своєї органічної природи література володіє універсальними можливостями розвивати емоційно-естетичну сферу особистості: «Могутня виховна сила художнього твору – в художньому сплаві естетичних, етичних, політичних ідей» [2, с. 413]. Із сприймання і пізнання краси починається виховання естетичної культури, виховання почуттів.

Захищаючи книжку, багатство духовного життя, В. Сухомлинський одночасно був і проти поверхневого, одностороннього підходу до естетичного виховання книжкою як пасивного задоволення естетичних потреб читача, слухача. Ефективність процесу естетичного виховання педагог ставив у пряму залежність від того, наскільки глибоко розкрита керівником читання природа прекрасного, наскільки активно бере участь думка юних читачів в естетичному освоєнні світу. Естетичне сприйняття художнього твору Василь Олександрович пов'язував насамперед із творчим характером читання. «Естетичне сприймання творів літератури, музики, живопису теж вимагає активної внутрішньої діяльності – оцінки, глибокого переживання тих якостей, якими наділений предмет сприймання сам по собі» [5, с. 181].

Відчутти красу слова в художньому творі, щоб вона схвилювала дитину, щоб її схвилював і опис природи, і зображення духовного світу героїв – в цьому бачив учений критерій естетичного сприйняття. Діяльний, творчий характер читання, за В. Сухомлинським, припускає включення сфери особистого етичного досвіду в процес естетичного сприйняття твору, активізує асоціативні зв'язки, будить емоційну пам'ять, фантазію. Достовірно художнє сприйняття утворює естетичні та разом з тим етичні критерії, спонукає до вищого ступеня естетичної діяльності – творчості, створення прекрасного: «Переживання насолоди від прекрасного – перша запорука індивідуальної творчості у сфері мистецтва» [5, с. 181].

Зокрема, В. Сухомлинський був переконаний: «усе прекрасне, що існує в навколишньому світі, створене людиною для інших людей, повинно доторкнутися до серця дитини і облагородити її», тому учні у школі педагога читали і перечитували по три-чотири рази високохудожні твори. Великого значення Василь Олександрович надавав читанню художніх творів, в яких оспівується краса природи. Для їх читання вибиралась обстановка, яка нагадувала описані художником картини природи. Педагог стверджував, що «слово допомагає глибше відчутти найтонші відтінки краси природи, а краса природи ніби закріплює в свідомості дітей... емоційне забарвлення слова, доносить до свідомості й серця його музику, аромат» [4, с. 373].

Отже, здійснивши аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського у контексті досліджуваної проблеми, можна стверджувати, що виховання книжкою в практичній роботі педагога та всього педагогічного колективу Павлівської середньої школи було цілеспрямованим педагогічним процесом. Василь Олександрович вважав, що книжка не тільки має стати для дитини джерелом знань, але й має прищеплювати їй моральні, естетичні почуття, здатність до співчуття, доброти, людяність. Саме тому В. Сухомлинський розкрив невичерпні можливості дитячого читання у цілісному процесі виховання та навчання дітей з особливими потребами, дав ряд цінних рекомендацій стосовно застосування різноманітних засобів впливу книжки на виховання таких дітей, їхню поведінку і вчинки. Він запевняв: «Щоб підготувати людину духовно до самостійного життя, треба ввести її в світ книжки» [6, с. 200].

Вивчення феномена виховного впливу книжки у педагогічній спадщині В. Сухомлинського дає підстави зробити висновки про доцільність та дієвість використання кращих з них для виховання та навчання дітей з особливими потребами.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED):

1. Кремень В. Українська освіта ХХІ ст.: завдання і проблеми / В. Кремень // Дивослово. – 2004. – № 2. – С. 2–4.
Kremen V. (2004). Ukrainska osvita ХХІ st.: zavdannia i problem. *Dyvoslovo*, 2, 2–4 (In Ukrainian).
2. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Київ: Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 279–582.
Sukhomlynskyi V. O. (1976). Narodzhennia hromadianyna. Kyiv: Rad. shk (In Ukrainian).
3. Сухомлинський В. О. Народний учитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Київ: Рад. шк., 1976. – Т. 5. – С. 239–255.
Sukhomlynskyi V. O. (1976). Narodnyi uchytel. Kyiv: Rad. shk (In Ukrainian).
4. Сухомлинський В. О. Пависька середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Київ: Рад. шк., 1976. – Т. 4. – С. 7–390.
Sukhomlynskyi V. O. (1976). Pavlyska serednia shkola. Kyiv: Rad. shk (In Ukrainian).
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Київ: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 55–202.
Sukhomlynskyi V. O. (1976). Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti. Kyiv: Rad. shk (In Ukrainian).
6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Т. 4. – Київ: Рад. шк., 1977. – С. 393–625.
Sukhomlynskyi V. O. (1977). Rozмова z molodym dyrektorom shkoly. Kyiv: Rad. shk (In Ukrainian).

Zalitok L.M. The role of books in upbringing and training of children with special needs in Vasyl Sukhomlynskyi's pedagogical oeuvre

Abstract. The article deals with the main theoretical aspects about a book as a means of upbringing of children with special needs in V. Sukhomlynskyi's pedagogical oeuvre. The author mentions it is necessary for disabled children to go to secondary schools in order to be involved into the atmosphere of usual spiritual life. Specific approaches concerning working with a book in the process of training and upbringing of children with special needs in Pavlysh secondary school are described. The following priority directions in the content of educational process of V. Sukhomlynskyi's pedagogical system in which the book was one of the main means of upbringing are identified: the formation of universal norms of morality, patriotic, aesthetic and intellectual education, which are the main functions of the educational potential of a book. The attention is focused on the following questions: teaching to read, development of conscious and expressive reading skills, formation of constant interest in reading, stimulation to read individually. The author reveals V. Sukhomlynskyi's ideas concerning inexhaustible resources of reading within the process of upbringing and training of children with special needs. A number of important recommendations suggested by the famous teacher concerning various means of influence of a book on upbringing of such children, their behavior and

actions are given in the article. The author proves the importance of using V. Sukhomlynskyi's theoretical ideas and experience concerning upbringing and training of children with special needs in modern educational institutions.

Keywords: *V. Sukhomlynskyi's pedagogical oeuvre, book, children with special needs, upbringing.*

Залиток Л.М. Роль книги в воспитании и обучении детей с особыми потребностями в педагогическом наследии Василия Сухомлинского

Аннотация. В статье проводится анализ педагогического наследия В. Сухомлинского по вопросам использования книги в воспитательном процессе детей с особыми потребностями, раскрываются взгляды педагога на место книги в воспитании личности. Выяснено необходимость пребывания детей с ограниченными возможностями в атмосфере полноценной духовной жизни массовой общеобразовательной школы. В статье освещаются специфические подходы к работе с книгой в обучении и воспитании детей с особыми потребностями. Доказана важность использования теоретических идей и опыта В. Сухомлинского в современных учебных заведениях по использованию книги в работе с особыми детьми.

Ключевые слова: *педагогическое наследие В. Сухомлинского, книга, дети с особыми потребностями, воспитание.*

УДК 376.352.04

Картава Ю.А.

Еволюція зарубіжної думки щодо лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва на особистість

Анотація. У статті автором зроблений аналіз поглядів античних поетів, філософів, а також науковців, лікарів, педагогів, музикознавців різних історичних епох на проблему лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва на особистість. У статті акцентується увага на аналізі сучасних напрямів використання музичного мистецтва в лікувальній та корекційній роботі з дітьми різних категорій, що включає психофізіологічний, психотерапевтичний, психологічний та соціально-педагогічний. Наведений матеріал структурований у хронологічному порядку, що дозволило виділити історичні етапи у розвитку різних поглядів на досліджувану проблему, простежити часовий проміжок використання музичного мистецтва в лікувальній та корекційній роботі.

Ключові слова: *музичне мистецтво, лікувально-педагогічний вплив, історія розвитку, діти з порушеннями психофізичного розвитку.*

Вагомим джерелом збагачення змісту корекційно-педагогічної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку є вивчення наукової й творчої спадщини філософів, поетів, науковців, педагогів, музикознавців різних історичні періодів, які досліджували проблему впливу музичного мистецтва на організм та психіку людини в цілому.

Актуальність дослідження лікувально-педагогічного впливу музичного мистецтва зумовлена сучасними змінами в розвитку спеціальної освіти, де пріоритетними стають завдання вдосконалення змісту корекційно-педагогічної